

Предговор¹

Европейски пътувания

Етиен Тасен²

Размислите на Богдан Богданов за Европа, за културното ѝ наследство и политическото ѝ бъдеще, са обединени в една сполучлива комбинация: мислене и изграждане. Защото, ако става въпрос по думите на автора за "разбиране и правене на Европа", то разбирането, по начина, по който той го осъществява тук, е вече правене, в смисъла, чрез който той разбира ефикасността на четенето: " В момента на четенето, индивидуалният читател достига до чужденеца, до другия, до общността. Благодарение на писмения текст, той придобива един свят, който му е липсвал преди акта на четенето"³. Макар че ние се изолираме, за да четем, или четенето ни изолира, то това е насочено веднага да се свържем не с една фиктивна общност, а със свят на значения, реорганизиран от текста и неговото написване. Като продължение на Волфганг Изер, Ханс Гадамер и Пол Рикьор, Богдан Богданов твърди, че четенето съвместява четири ефекта: то ни свързва с общността на другите, които са мои подобни; то ни води до ново отношение спрямо конкретния свят; то придава на света една реалност, която недостатъкът на другите му отнемаше; то ни подсилва в чувството ни, че нашата идентичност зависи изцяло от това съучастничество, от тази споделена общност на света, и че именно чрез него ние наистина съществуваме.

Европейски читателю, чети и ще разбереш кой си или кой би могъл да бъдеш; неевропейски читателю, чети и ще разбереш какво те свързва с тези, които се обявяват за европейци, даже когато последните са неспособни да дадат

¹ Текстът е предговор към френското издание на книгата „Европа – разбирана и правена“ – *Penser et construire L'Europe*. Bogdan Bogdanov. L'Harmattan, Paris, 2015.

² Етиен Тасен е професор по политическа философия в Университета Париж-Дидро, член на Лабораторията за Социална промяна и Политика и директор на докторантското училище ED 382, Икономики, Пространства, Общества, Цивилизации: Критическа мисъл, политика и социални практики. Публикувал е *Le trésor perdu*. Hannah Arendt, *l'intelligence de l'action politique*, Paris, Payot, 1999; *Le maléfice de la vie à plusieurs*, *La politique est-elle vouée à l'échec?*, Paris, Bayard, 2012 и в България *Les trois Europes et le monde*, Sofia, Ciela, 2014

³ Виж по-долу "Четене и резултатът от четенето".

положително съдържание на тази идентичност. Читателю, по силата на едно перформативно съучастие на акта на писане и акта на четене, ти ще откриеш себе си, като се окажеш в една общност и един свят, с които влизаш в съзвучие. Четенето на тази книга означава да станеш европеец, защото този, който я е написал, е станал европеец чрез написването ѝ, а това е всеобщо разпространен опит. Европа, или поне отчасти, би било името на този опит за разпознаване и самоизграждане, но благодарение на другите, опит, който тази книга едновременно излага и задейства.

Ето защо въпросната идентичност, която ни кара да казваме "ние" спрямо "тях", е невъзможна за определяне. Не че тя е безсмислена, но стойността ѝ е перформативна: съществува идентичност само в неопределеното *правене* в множествеността на събеседванията. *Разбирането* на множествената уникалност на това, което се дава под името Европа, означава следователно веднага да се *накара* да се случи тази идея за Европа, идеята за Европа, схваната не чрез една безспорна културна идентичност – която остава твърде фиктивна, въображаема и носителка на опасни заблуди – а чрез многообразието на тези опити и тълкувания, накратко една Европа на разказите и тълкуванията. Именно за тази неопределима идентичност ни говори Богдан Богданов; и за начина да бъдем или да станем "кой", по който ние казваме, че съществуваме, но който усещаме по парадоксалния начин на едно изпитано, но неизразимо познание, за една добре позната, но недоказуема истина, за една безспорна и все пак относителна сигурност.

Едновременно като филолог и историк на античната гръцка култура, като интелектуалец, ангажиран с предизвикателствата на своето време и своята страна България, той се обръща към Европа, свързвайки въпросите по нейното минало с несигурностите на нейното настояще, и като търси в изграждащата я териториална и културна другост ключовете на отношението ѝ с това, което ѝ е чуждо. Защото, макар че съществува една елинска традиция, от която Европа произлиза, последната е сложна и се разгръща като двоен език, който показва от една страна нейното единство и уникалност, докато от друга страна разкрива множеството разсъждения, които могат да бъдат изказани относно Европа, и многобройните потенциални интерпретации на тази традиция. Да бъдеш европеец произлиза от тази надсмислова игра на прехода от "ние" към "те" и към "аз", който разкази,

митове и писания активират непрекъснато. А това определя един метод – европейският метод? – чрез който се е изградила тази неопределима европейска идентичност – за която бихме могли да кажем, че е хетеронимична в смисъла на хетеронимите на Фернанду Песоа.

Богдан Богданов припомня тук по собствен начин, че тази хетеронимия води началото си от една рождена хетеротопия: Европа, родила се по бреговете на Егейско море, разказвана в митовите като произхождаща от Крит, е момиче, намерило убежище в Гърция и обречено на пътешествия, разказвани от Херодот и от географите на Античността. Пространство на пътувания, пространство за пътувания, преместената Европа изглежда не е на мястото си, или пък е загубила своето място. Забележително е, че днес именно около значими места се разиграват нейното политическо предефиниране и нейната историческа съдба: площад Синтагма, площад Таксим, площад Пуерта дел сол, и т.н. Ако се наложи да се определи културната Европа, това трябва да се направи чрез разглеждане на тези пътувания, препредавани от многобройни разкази; ако трябва да се определи политическата Европа, това трябва да се направи, като се разгледа окупирането на места от народи в търсене на равенство, свобода и справедливост; а ако трябва да се дефинира космополитната Европа, тази, която търси мястото си в процеса на глобализиране на света (който не е глобализация на земното кълбо, далеч сме от тази мисъл), тогава това трябва да се направи като се разгледа посрещането, предназначено за тези, които пътуват из света в търсене на един обитаем и устойчив свят и които изглежда не намират мястото си в страните от Европейския съюз.

В разсъжденията на Богдан Богданов много теми подкрепят тази идея за отворена европейска общностна идентичност в процес на постоянно изграждане, осъществявано в несекващото конфронтиране с различността на другите. Обикновено, да бъдеш означава да си недостатъчен; и непрекъснато да се стремиш да преодолееш тази недостатъчност чрез другите и средата, която изграждаме с тях: "Човекът по всяко време се допълва, определя и решава чрез трансформиращите се среди, в които участва и които координира, като поражда техно корелати вътре в себе си. Основният ни проблем следователно представлява изграждането на тези среди, установяването на пропорциите им. А този проблем се свързва с друг, който

изглежда ни засяга по-пряко: изграждането на нас самите"⁴. Това важи също и за постоянно изграждащата се Европа.

Оказва се, че съществува един примерен типаж, който илюстрира това "европейско" предразположение – този на интелектуалеца, като че ли историята на интелектуалността е неделима от тази на Европа: "Интелектуалецът е този медиатор (посредник), който подпомага да се свържат ефикасно това, което е тук, настоящо и близко, с това, което се намира другаде, в миналото и бъдещето"⁵. На какво дължи той тази своя добродетел? На мобилността си, на изкуството да се придвижва, обикновено европейско изкуство: "Интелектуалецът е мобилен: той се придвижва – реално, но и идеално – като същевременно променя идеите си. Е, и обикновеният човек постъпва така" (*ibid.*). Затова не бихме могли да обърне внимание на "Европа като пространство, където се движат както интелектуалецът, така и обикновеният човек" (*ibid.*). В това пространство на движение, и под двете фигури, които традицията му признава – философът и ораторът, на Платон и Изократ, интелектуалецът се опитва да разбере своя свят чрез своите пътувания, като се опитва едновременно да се разграничи от него и да го освети, играейки си с властта и науката, стремящ се като Ксенофон "да търси модели в Персия или в Спарта", обръщайки се към миналото, за да "поправи настоящето на неговата демократична страна".

Ако повярваме на Богдан Богданов, два елемента характеризират европейския дух на интелектуалеца: способността му да пътува от една страна; способността му да не бъде себе си или да бъде себе си по игрови начин, от друга страна. Двойно несъвпадение със себе си, двойно изгнание и двойно търсене, никога неудовлетворено, на временни заслони, което дава възможността на пътуващото същество да избегне нуждата и да овладее една свобода на мисълта, достигана единствено от тези, родени някъде, които са се научили да пътуват и да намират убежище в себе си у трудите или в другите у себе си. Същото е валидно за философа-стоик, например за автора на "Мисли за себе си", който знае, че е единствено ролите, които играе, но също така знае как да играе ролите, които трябва да изпълнява: "Марк Аврелий е в ложата си, където присъства на цирковите

⁴ *Ibid.*

⁵ "Европейският интелектуалец в перспективата на древните времена".

игри, защото ролята му на император го принуждава към това, но погледът му не е обърнат към арената, защото той в момента слуша своя читател – това именно е другата му роля, тази на интелектуалеца". Следователно, европейец може да бъде този, който съумява да се освободи от случайностите на своето рождение или да възприеме последното като случайност: "Авицена не е живял в Европа, но притежава отличителните черти на европейски интелектуалец" (*ibid.*).

Тази свобода да играем със себе си благодарение на отношенията, които поддържаме с другите, е залогът на една политическа общност, пощадена от фантазиите за идентичността и отворена към множеството на собствените интерпретации. Едно и също движение ме поставя да разстояние от мен самия и на дистанция от предполагаемите "мои" и което ме кара се припознавам като техен подобен, обхванат от същата принадлежност, но същевременно свободен да я избира или да я отхвърля.

Когато митовете разказват формирането на едно "ние" и оправдават неговия авторитет, историята – тази, която с Херодот и Тукидид спечели признание под името на безпристрастността, разказвайки за приключенията на гърците от гледната точка на победените, както и на победителите - отваря пътя към свобода да се разбира и да се съществува: "ако вместо да бъдем изкушени от една история, ние предпочитаме да изберем понякога една, понякога друга, ние ще се сдобием със вътрешните свобода и сила също да бъдем в състояние да управляваме външната сила: да не се оставяме да бъдем потопени от една изключителна принадлежност, за да изградим едно уникално "аз" на основата на многобройни външни "ние".⁶

Като изобличава дуализма на една тотална свобода на индивидите и на хипер-принадлежността към една общност, Богдан Богданов посочва доколко първата подхранва втората и участва активно в общностните идеологии, основани на една изключителна претенция за идентичност. Например, "изолираният българин се отдава без усилие на абсолютното българско 'ние'" дотам, че да "опрости 'българщината', да не разбира вътрешната си множественост. По такъв начин, от любов към "българското", отделните патриоти се превръщат всъщност в "обезродители". Защото те редуцират елемента "българско" до няколко клишета, с които няма за какво да се гордеят, те създават една опростена принадлежност,

⁶ "На прага на мита".

която не служи за нищо, освен да ни превръща в традиционалисти, затворени за останалия свят. Чрез лъжата за принадлежност към една органична общност се компенсира недостатъчността на реалната ситуация, а именно че ние сме едно банално множество под покривалото на една патриотична идеокрация" (*ibid.*).

Това, което се казва тук за "българщината", се отнася за всички претенции на европейците за една предполагаем "европейска принадлежност", културна идентичност, която трябва илюзорно да бъде политическа основа на Европейския съюз. От друга страна, трябва да признаем в идеята за Европа един друг сюжет, този на политическите не-идентичност и хетерология, носени от съчетаното действие на културните дезидентифицирания и на политическите субективации.

Досега една видна институция е имала грижата да задейства и да препредава тази европейска позиция; и може би тя наскоро се е отказала от това под влиянието на либералните сирени: университетът, чиято съдба съвпада с историята на европейската интелектуалност. Университетът е лице по смисъла на Ч.С. Пърс, но той позволява същевременно да се разбира като текст, предлаган за четене и интерпретации: "университетът и личността могат да се разбират като аналогични отворени системи, пише Богдан Богданов. Отворени означава, че това са теми, които желаят да разберат външната среда, самостоятелно референтни, в непрестанен процес на превръщане и обмен. Бидейки същевременно системи от процесуален характер, те могат да бъдат представени като текстове, които създават отношение на реципрочна взаимозависимост. В хипертекста на академичната среда се оформят текстове на лична идентичност на индивидите, участващи в нея, и, обратно, академичната среда реагира в зависимост от техните текстове, тя непрекъснато се приспособява чрез текстове с по-малки обществени теми в рамките на университета. По подобен начин университетът се отнася към текстовата среда на външността чрез посредничеството на други текстове"⁷.

Университетски преподавател и интелектуалец, играещ си с властта, но с авторитета, който познаването на еленистичната традиция му осигурява, Богдан Богданов се отдава тук на лекции и интерпретации и ни подканя да ги споделяме, да станем читатели, т.е интелектуалци и европейци, или още свободни хора. Докато първата част на труда предлага размишление върху понятията и фигурите, които

⁷ "Есе върху идеите на Пърс за човешката личност".

съставляват европейската идея, втората е посветена на четивата, които подхранват неговите интерпретации. Препрочитането на Хезиод или Пиндар, Херодот или *Дневен труд* (популярен всекидневник в България) представлява упражняване на тази свобода на мисълта, благодарение на която Европа не е едно наследство (или, както казваше Ръоне Клер, едно "наследство, което не е предшествано от никакво завещание"), а една жива традиция, за която историците от миналото са ключът на настоящето, съобразно вижданията, които възприемаме за тях, и живота, който им приписваме.

Последното есе разкрива по свой начин тайната на тези европейски традиции и идентичност: да се превърнеш в чужденец, спрямо себе си, спрямо държавата си, спрямо произхода си, което е една миноритарна еволюция една еманципация. Човек може да го направи, като замине в изгнание, може да го направи, като пътува, заемайки така да се каже една позиция на вътрешен изгнаник. Важното е да не бъде изцяло там, където е, като същевременно е постоянно присъстващ на мястото, където живее. "Аз развих схващането, пише Богдан Богданов, че като свободен човек аз не се намирах само на мястото, където пребивавам. Да, живея в София, роден съм в България, но в същото време съм човек на света. Разбира се, това схващане смесва реалното с нещо идеално: ако моето присъстващо отсъствие прави поносими недостатъците на средата, в която живея, то с лекота само ги поддържа, а това е още по-лошо. Обратно, благодарение на това схващане не изпадам в клаустрофобното състояние да живея сред една дефектна култура; то ме предпазва от измамната идея, че щастието се състои във включването ми в една по-съвършена култура". Както разбираме още един път, това е въпрос за мястото и преместването: "Мястото, което заемам в България, не принадлежи на България. Това място е част от нея, но се разполага в същото време извън нея"⁸.

Да бъдеш едновременно вътре и вън, тук и другаде, със или без, да бъдеш без да бъдеш или по начина "не съм там напълно", да поемаш отговорностите си, но да знаеш, че те са относителни, такава е стоическата позиция; и следователно в идеален план европейската позиция. Тя се състои в умението да обитаваш много светове, много същности, да бъдеш българин в Европа и европейец в България. Тя мобилизира един релативизъм – просветен, разумен, благоразумен ако може да се

⁸ "Реалният чужденец и потенциалният чужденец".

каже така, срещу доктринерския универсализъм и идентичностния комунитаризъм. За Европа това представлява да се разбира и да се действа. "Убеден съм, че задачата да се свържат такъв голям брой лица щеше да бъде направена по-лесна, ако разполагахме с други инструментални концепции за индивида, за групата и отношенията, които ги свързват, ако практикуваната днес политологична мисъл станеше по-антропологична, ако отворехме пътя за по-модерни прагматични идеи за взаимодействие между индивидуални и колективно действие. Такъв е дълбокият контекст на тази книга. Да убеждавам – не само другите, но и себе – че въпреки нашата европейска индивидуализация, ние имаме призванието да бъдем социални, че сме предразположени да действаме колективно и политически"⁹.

Забелязваме, че в тези времена, когато Европейският съюз предава и отрича наследството си, една Европа, вярна на своята хетеронимия и на своята хетерология, една Европа на различията и интерпретациите, една Европа по-скоро на пътуванията, отколкото на установяванията, остава да бъде мислена и изградена.

⁹ "Епилог"